

החידוש היומי

חידוש יומי בדף היומי

מוטב

יהיו

שוגגים

ואל יהיו

מזידיים

בדבר

המפורש

בתורה

יום שני כד ניסן

יבמות דף מט

להצטרפות לקבלת החידוש

a8843414@gmail.com

סוגיית הגמרא בדין תוספת יום כיפור ומחיאית כף בשבת

בגמרא במסכת יבמות (מט:): מובא מעשה דבר הריגת הנביא ישעיה ביד מנשה: תני שמעון בן עזאי אומר, מצאתי מגילת יוחסין בירושלים... וכתוב בה מנשה הרג את ישעיה. אמר רבא, מידן דיינייה וקטליה. אמר ליה, משה רבך אמר "כי לא יראני האדם וחי", ואת אמרת "ואראה את ה' יושב על כסא רם ונשא". משה רבך אמר "מי כה' אלקינו בכל קראנו אליו", ואת אמרת "דרשו ה' בהמצאו". משה רבך אמר "את מספר ימיך אמלא", ואת אמרת "והוספתי על ימיך חמש עשרה שנה". אמר ישעיה, ידענא ביה דלא מקבל מה דאימא ליה [-] שלא יקבל את תשובותי ויהרגני אע"פ שאשיבנו, ואי אימא ליה אישויה מזיד [-] שיהרגני במזיד על אף תשובותי, אמר שם איבלע בארזא [-] נבלע בעץ ארז]. אתיוה לארזא ונסרוה, כי מטא [-] הגרזן] להדי פומיה נח נפשיה, משום דאמר "ובתוך עם טמא שפתים אנכי יושב". מבואר בגמרא שישעיה יכול היה להשיב למנשה על קושיותיו [וכפי שממשיכה הגמרא ומיישבת את הסתירות שהעלה מנשה], אך כיון שידע שמכל מקום יהרגנו מנשה ובכך יהיה מזיד בהריגתו ללא טעם, לכן לא אמר לו דבר.

והנה בגמרא בשבת (קמח:): איתא: אמר ליה רבא בר רב חנן לאביי, תנן לא מספקין ולא מטפחין ולא מרקדין ביום טוב, וקא חזינן דעבדין ולא אמרינן להו ולא מידי [-] ומאחר שהדבר אסור מדוע אין מוחין בידי העושים כן]. ולטעמך, הא דאמר רבא לא ליתבי איניש אפומא דלחייא דילמא מיגנדר ליה חפץ ואתי לאיתויי [-] לא ישב אדם בפתח המבוי, שאין ניכר שם כל כך ההבדל בין המבוי לרשות הרבים, ויש לחשוש שיתגלגל מידו חפץ לרשות הרבים ויבוא להכניסו למבוי שהוא רשות היחיד, והא קא חזינן נשי דמותיבי חצבייהו [-] כדיהן] ויתבי אפומא דמבואה ולא אמרינן להו ולא מידי. אלא, הנח להם לישראל, מוטב שיהו שוגגין ואל יהו מזידין.

עוד מוסיפה הגמרא: סבור מינה הני מילי בדרבנן, אבל בדאורייתא לא. ולא היא, לא שנא בדרבנן לא שנא בדאורייתא. ומביאה הגמרא ראייה לכך: דהא תוספת יום הכיפורים דאורייתא היא, וקא חזינן דקאכלי ושתו עד שתחשך, ולא אמרינן להו ולא מידי.

דעת בעל העיטור שדבר המפורש בתורה אין אומרים בו מוטב יהיו שוגגים

וכך נפסק בשו"ע (או"ח סימן תרח ס"ב): נשים שאוכלות ושותות [-] בערב יום הכיפורים] עד שחשכה והן אינן יודעות שמצוה להוסיף מחול על הקודש, אין ממחין בידן, כדי שלא יבואו לעשות בזדון. והרמ"א מוסיף בה דברים: והוא הדין בכל דבר איסור אמרינן מוטב שיהיו שוגגין ואל יהיו מזידין. ודוקא שאינו מפורש בתורה אע"פ שהוא דאורייתא, אבל אם מפורש בתורה - מוחין בידם.

ומקור דברי הרמ"א הוא מכח גירסת מקצת ראשונים בדברי הגמרא בשבת, כשגלגרתם מסקנת הגמרא בשבת שאכן לא נאמר דין זה ש'מוטב יהיו שוגגין ואל יהיו מזידין' אלא בדרבנן ולא במילי דאורייתא. ועל כך הקשו הראשונים מסוגיית הגמרא בביצה (ל) שם מובאת כל סוגיית הגמרא בשבת כפי גירסתה לפנינו, ומסקנתה שלא שנא דרבנן לא שנא דאורייתא - מוטב יהיו שוגגים ואל יהיו מזידיים. וכתב הר"ן (ביצה טז: מדפה"ר) שסוגיית הגמרא סוגיות מתחלפות, שכן מסקנתם שונה, ובעוד סוגיית הגמרא בשבת מסיקה שיש חילוק בין דין דרבנן לדין דאורייתא [לפי גירסתם], הרי שהגמרא בביצה אינה מחלקת בכך וסבורה שדין זה נאמר אף בדין דאורייתא.

ועוד הביא הר"ן דעת מי שמיישב סתירת הסוגיות, שאכן דין דאורייתא עצמו חלוק בין שני מינים. א' דין מפורש בתורה - שמוחים בהם אף שיעשו במזיד. ב' דין שאינו כתוב במפורש אף שהוא מדאורייתא - שדינו זהה לדין דרבנן ואומרים בו 'מוטב יהיו שוגגים ואל יהיו מזידיים'. וזו דעת בעל העיטור (ח"ב קמז), הובאה גם ברא"ש (ביצה ריש פ"ד) וכדעה זו פסק הרמ"א.

קושיית החכמת שלמה מדוע לא מחה ישעיה במנשה על רציחה דאורייתא

על הגבלה זו לפיה דבר הכתוב להדיא בתורה אין אומרים בו 'מוטב יהיו שוגגים ואל יהיו מזידיים', תמה רבי שלמה קלוגר בחכמת שלמה (או"ח שם) מדברי הגמרא ביבמות הנזכרים. שהרי איסור רציחה, להרוג נפש בחינם הוא איסור מפורש בתורה, וכיצד זאת אמר ישעיה לעצמו שמאחר וממילא לא ישמע לו מנשה ויהרגנו, אם כן מוטב שיהיה שוגג ולא יהיה מזיד - והלא בדבר המפורש בתורה מוחין בו ואף שעי"ז נעשה מזיד. הגרש"ק מציע ליישב שאף שאיסור רציחה מפורש בתורה, הלא גם מפורש בתורה שהורג נביא שקר מקיים מצוה, ואם כן איסור רציחת ישעיה נבע מכח תירוצי ישעיה, שעל ידם יהיה מוכח שאינו נביא שקר אלא נביא אמת - ותירוציו הלא אינם מפורשים בתורה, ושוב יש לומר שאין מוגדרת רציחתו איסור המפורש בתורה. אלא שהגרש"ק מעיר שיישוב זה הוא 'דוחק'.

מלבד זאת דוחה החכמת שלמה הצעה זו מכח ביאור התוספות בסוגיית הגמרא ביבמות. התוספות (ד"ה אשויה) מבארים בשם ר"ח שישעיה רצה להשיב למנשה שאף במשה כתוב "ויראו את אלקי ישראל". ולפי זה, מעיר הגרש"ק, נמצא שגם תירוצו של ישעיה מפורש בתורה - ושוב חוזרת השאלה למקומה, שבדבר המפורש בתורה יש למחות בעובר העבירה אף אם ייעשה בכך מזיד.

ומכח זה רוצה להכריח רבי שלמה קלוגר שאכן התוספות חולקים על דעת העיטור המובאת ברמ"א, ולדעתם גם בדבר המפורש בתורה אומרים 'מוטב שיהיו שוגגים ואל יהיו מזידיים'. ואדרבה, התוספות הביאו את פירושו של ר"ח כדי להורות ענין זה. שכן יש להקשות מדוע הוצרכו התוספות לפרש כפירושו של ר"ח שישעיה רצה להשיב למנשה מכח הפסוק "ויראו את אלקי ישראל", ומדוע לא

פירושו כפשוטו שתשובת ישעיה היתה כפי שמביאה הגמרא בהמשך הסוגיא: כדתניא, כל הנביאים נסתכלו באספקלריא שאינה מאירה, משה רבינו נסתכל באספקלריא המאירה [- והם כסבורים שראו את אלקי ישראל אך באמת לא ראו, ומשה נסתכל וידע שלא ראה בפניו]. אלא כוונת התוספות להורות בזה שאף שהיה ישעיה יכול להשיב לו תשובה מכח פסוק מפורש בתורה, ובכך תהיה רציחתו 'זבר המפורש בתורה', מכל מקום לא עשה כן כדי שלא להשוותו מזיד - ובאו להורות שאף בכה"ג אומרים מוטב שיהיו שוגגים ואל יהיו מזידים, היפך דעת העיטור.

ובגמרא ביבמות (שם) מובא שבאותה מגילת סתרים שמצא שמעון בן עזאי נכתב עוד: משנת רבי אליעזר בן יעקב קב ונקי. ונחלקו הראשונים בהא דהלכה כראב"י משום שמשנתו קב ונקי, אם כן הדבר גם כשדעתו מובאת בברייתא. הכסף משנה (ביהב"ח פ"ה הי"ח) כתב בדעת הרמב"ם שאין אומרים הלכה כראב"י אלא בדבריו המוזכרים במשנתנו, ולא במה שנתבארה דעתו בברייתא. מאידך, הר"ן (ביצה פ"ק, הו"ד במלא הרועים ח"ב ע' משנת ראב"י אות ה) סובר שאף כשנתבארה דעת ראב"י בברייתא הלכה כמותו.

פלפול רבי יעקב משולם גינצברג בביאור שייכות הריגת מנשה לפסק ההלכה כראב"י

ובקובץ תל תלפיות (שנת תער"ב סימן עא מהרבני רבי יעקב משולם גינצבערג מזאדאווא) כתב להביא ראיה לדעת הרמב"ם שאין הלכה כראב"י אלא במשנה, בדרך פלפול. דהנה כפי שנתבאר כתבו התוספות בשם ר"ח שישעיה יכול היה להשיב למנשה על טענתו מכח הפסוק "ויראו את אלקי ישראל". ולכאורה תמוה כפי שתמה הגר"ש קלוגר שאם כן תירוצו מפורש בתורה ועל כך אי אפשר לומר שלא רצה לעשותו מזיד.

ואמנם את עיקר תירוצו לפי ביאור הר"ח אפשר היה לדחות, שכן מצאנו בחז"ל (מובא ברש"י עה"ת) שאכן מכח ראיה זו מתו נדב ואביהוא [ואת הפסוק 'כי לא יראני האדם וחי' יש לפרש שחייב מיתה על ראיה זו, ולא שאינו יכול במציאות לראותו ולהיותו בחיים]. ומאידך מצאנו בחז"ל טעם אחר על פטירת נדב ואביהוא, שהיה זה מכח חטא העגל שעשה אהרן אביהם. ואמנם טעמים אלו תלויים ועומדים בנידון המבואר בחז"ל, אם חטאו בני ישראל בעשיית העגל, או שנעשה כן מלמעלה להורות תשובה לרבים. שאם חטאו בני ישראל בעשיית העגל, אם כן יש לקיים את טעם פטירתם מכח חטא העגל, ותשובת ישעיה למנשה כפי שביארה ר"ח עומדת על מקומה. משא"כ אם לא חטאו, וע"כ שמתו נדב ואביהוא מכח ראיית אלקי ישראל, אם כן שוב אין תשובתו תשובה.

והנה בשמות רבה איתא: רבי אליעזר בן יעקב אומר, אחד עשר יום הרהור לעשות העגל. שנאמר "אחד עשר יום מחורב דרך הר שעיר" - לעשות מעשה שעיר. ונמצא שלדעת רבי אליעזר בן יעקב חטאו ישראל בעשיית העגל, שכן חשבו וחפצו לעשות כאן במשך אחד עשר יום, ואם כן על כך נענשו נדב ואביהו, ואם כן יכול היה ישעיה להשיב תירוץ זה והיה זה תירוץ מפורש בתורה שעליו לא שייך לומר 'מוטב יהיו שוגגים ואל יהיו מזידים'. ומכך שלא נהג כן ישעיה, על כרחך שלא היה תירוץ זה בידו, כיון שסבר שאכן מתו נדב ואביהוא על הסתכלות זו. ולפי זה ע"כ שנקט ישעיה שלא כדעת ראב"י, שאכן לא חטאו ישראל בעגל אלא כדי להורות תשובה לרבים. ומעתה יש להוכיח מכאן שאין הלכה כראב"י כשדעתו מפורשת בברייתא ולא במשנה.

ועפ"ז ביאר קישור שלשת העניינים המבוארים במגילת יוחסין: א' איש פלוני ממזר מאשת איש. ב' משנת רבי אליעזר בן יעקב קב ונקי. ג' מנשה הרג את ישעיה. ונזכיר כאן רק השייך לעניינו, חיבור שני העניינים האחרונים. שכן אחר שהתבאר במגילת יוחסין ש'משנת' רבי אליעזר בן יעקב דוקא קב ונקי ולא ברייתא, הוסיף כותב המגילה והוכיח ענין זה מכך שמנשה הרג את ישעיה, ולא השיב לו ישעיה כלום על טענתו, וזאת משום ש'מוטב יהיה שוגג ואל יהיה מזיד', ואילו היתה ההלכה כראב"י גם בברייתא היה מוכח שנדב ואביהוא לא מתו על ראיית פני האלוקים, והיה יכול ישעיה לתרץ למנשה תירוץ המפורש בתורה.

יישוב העין יעקב לקושיית החכמת שלמה וביאור החיד"א בדבריו

ועיקר קושיית החכמת שלמה כן הקשה גם העין יעקב ביבמות (שם), שלדעת העיטור המובאת ברא"ש שבמידי דכתיבי באורייתא בהדיא מחינן בהו ולא אמרינן מוטב שיהו שוגגין ואל יהיו מזידין. קשה מדוע לא השיב ישעיה למנשה בטעת 'ואי אימא ליה אישויה מזיד'. ויישב העין יעקב: ויש לומר דהכי קאמר לשווייה מזיד וקטל ליה, על כן מוטב לינצל ממנו על ידי שם ואיבלע בארזא, ובעל עיטור לא קאמר אלא דמחינן ביה ועונשין ליה עד דפרשי, עכ"ל.

והחיד"א במראית העין (שם) עמד על דברי העין יעקב שדבריו מורכבים לכאורה משני יישובים שונים. כי תחילה יישב שעדיף לומר שם ולהינצל מתחת ידו מלמחות בידו על איסור זה ושיעבור עליו במזיד, דהיינו שלא העדיף ישעיה שיהרגנו בשוגג ולא במזיד, אלא שלא יהרגנו משיהרגנו במזיד. ומכל מקום לפי זה משמע שאילו לא היתה בידו אפשרות זו אכן היה חייב למחות בידו ואף שהיה נעשה מזיד. ובסוף דבריו כתב בסגנון אחר שכל דברי העיטור שחייב למחות היינו באופן שידינו תקיפה ובכוחנו למחות, אבל במקום שאין ידינו תקיפה אין חובה למחות, ובכך לבד כבר מיישבת הקושיא מהגמרא ביבמות גם ללא האפשרות להינצל על ידי ההסתתרות בעץ ארז.

ולכאורה לפי דברי העין יעקב יש להעיר מדוע הוצרך ישעיה כלל להזכיר ענין זה שלא יהיה מנשה מזיד, הלא כיון שידוע שחפץ להורגו ויש בכוחו להימלט - די בכך כדי שיאמר שם ויבלע בארז. ועל כרחך שאכן לא היתה מחשבה זו כחלק מעצת ישעיה להימלט מתחת ידי מנשה, אלא שסו"ס כיון שבא מנשה להורגו חישב ישעיה שאף אם יעלה בידו להורגו לבסוף שלא יהיה מזיד בכך אלא שוגג.

"וכיצד זאת

אמר ישעיה

לעצמו

שמאחר

וממילא

לא ישמע

לו מנשה

ויהרגנו, לכך

מוטב שיהיה

שוגג ואל

יהיה מזיד -

והלא איסור

רציחה

מפורש

בתורה"

להנצחות והקדשות

פנה למייל המערכת

תרומתך מסייעת מאד!